

**La diversitat
de la literatura
francòfona**

Primavera 2016

Índex

PEN
català

Índex

Editorial	1
Lluís M. Todó, una passió persistent per la cultura francesa per Nina Valls	2

Número editat amb el suport de:

Editorial

Amb aquest número 21 de la revista *Visat* encetem una nova etapa que s'assenta sobre les bases de la feina feta durant 10 anys, en els quals la proposta de *Visat* s'ha anat consolidant i ha esdevingut una eina de referència per als lectors que s'interessen per la literatura i per la traducció. *Visat* proposara dos números monogràfics cada any al voltant d'una temàtica àmplia que pugui suscitar el debat entre els traductors i que pugui permetre fer-ne visible la feina. En aquest número 21 ens centrem en la diversitat de la literatura francòfona; entenem aquesta *francofonia* en un sentit global, i defugim les polèmiques que, al llarg dels anys, han acompanyat el concepte. És evident que alguna cosa s'ha mogut en els darreres dues dècades, perquè la tradició francesa sovint s'havia desmarcat de la crítica post-colonial (amb guionet): considerava que els fonaments eren anglosaxons i no representaven prou la realitat de les literatures en llengua francesa, i va apostar per construir un relat a partir del concepte de la francofonia. Sobretot al final del segle XX, però, n'hi va haver que van posar el dit a la nafra i van palesar els problemes que això podia comportar, que essencialment era separar en dos blocs la literatura que s'escriu en llengua francesa: d'una banda, la literatura escrita per autors nascuts a França; i, de l'altra la literatura «perifèrica» (de les antigues colònies o de països que tenien una literatura amb «un altre accent»). Aviat es va poder veure que, sovint, parlar de literatura francòfona significava contraposar la literatura francesa (i de vegades la literatura d'expressió francesa d'Estats rics: la belga, la suïssa, la quebequesa...) a la literatura de països pobres (literatura postcolonial, sense guionet), que anomenaven «francòfona». Per sortir de l'atzucac, el 2007 uns intel·lectuals de l'espai de la francofonia van publicar un manifest amb el títol «Pour une littérature-monde en français» (Per a una literatura-món en francès), en què s'oposaven a la distinció entre escriptors «francesos» i escriptors «francòfons», que per a ells es basava en una raó de pertinença a un Estat més que no pas a un imaginari distintiu.

Per això hem triat el singular del títol que, de manera sorprenent, dibuixa un panorama en plural, perquè entenem aquí per «literatura francòfona» tant la literatura tradicionalment anomenada francesa com les literatures d'expressió francesa d'arreu del món, totes *literatura-món* en francès. Així, proposem un recorregut (sempre arbitrari, sens dubte) d'aquesta literatura que va d'André Gide a Wadji Mouawad i passa per la literatura quebequesa, la figura de Marguerite Yourcenar o la traducció de Tintín. També ens ha semblat que ens podien ser útils les reflexions de Lluís Maria Todó sobre la seva feina com a traductor i com a docent en l'àmbit de la literatura en llengua francesa.

Lluís M. Todó, una passió persistent per la cultura francesa

Nina Valls

Lluís Maria Todó fa més de quaranta anys que es dedica a la traducció. Si fa no fa, els mateixos que imparteix classes de literatura francesa, traducció literària o teoria de la literatura, primer a la Universitat de Barcelona, després a la Universitat Pompeu Fabra. Ha traduït més de vuitanta publicacions al català i al castellà, entre les quals hi ha obres cabdals de la literatura francesa com *Madame Bovary*, *L'educació sentimental* i *Tres contes*, de Gustave Flaubert; i d'altres autors com Verne, Balzac, Zola, Maupassant, Nerval, Baudelaire o Artaud. És autor de diverses novel·les: *Els plaers ficticis* (1991), *El joc del mentider* (1994), *L'adoració perpètua* (1997), *El cant dels adéus* (2001), *Isaac i els dubtes* (2003), *El mal francès* (2006), a més d'un assaig sobre el simbolisme. La seva darrera novel·la, publicada l'any passat, és *L'últim mono*.

Ens trobem a casa seva una tarda assolellada del final de març. És un àtic molt tranquil i acollidor del barri de Sant Gervasi, de Barcelona. Conversem de manera distesa durant un parell d'hores. Coneix amb profunditat la literatura francesa, sigui la medieval, la del *Grand Siècle* o la del segle XIX. Parla dels grans escriptors amb una familiaritat insòlita. Expressa amb una simpàtica vehemència allò que l'entusiasma i allò que detesta. És apassionat, quan enraona sobre traducció, sobre escriptura, sobre la seva devoció per la cultura francesa.

El mal francès

Todó no sap ben bé d'on li ve l'interès per la cultura francesa. De fet, en el seu penúltim llibre, *El mal francès* (2006), que va guanyar el Premi Josep Pla de narrativa, en parla. Per la gent de la seva generació, «la referència cultural de país lliure, culte i civilitzat era França. La llengua que estudiàvem a l'escola era el francès. Per alguna raó, no sé quina, vaig tenir com una mena d'enamorament persistent per la llengua i la cultura franceses: per la *chanson*, per la literatura, pel cinema, pel país. Era la cultura més viva i efervescent» a l'època. Aquesta passió obstinada el va portar de ben jovenet a França a estudiar a les universitats de Pau i de París durant un parell d'anys. De retorn a Barcelona, va reprendre els estudis de Filologia Romànica, en l'especialitat de francès. L'any 1975, just després de llicenciar-se, ja feia classes de filologia francesa a la universitat. En aquella època, com és fàcil d'intuir, la universitat francesa i la d'aquí no tenien res a veure. «Entre d'altres raons perquè aquí vivíem en un règim franquista i teníem una universitat molt antiga: li vàiem tots els defectes, totes les misèries i tota la grisor. Però, amb els anys, haig de dir que llavors aquí encara hi havia un culte al saber, a l'erudició, a l'estudi, que a França -on ja havia començat la famosa revolució-s'havia començat a qüestionar i a desprestigiar.» Tot i que l'ensenyament d'aquí tenia un vessant negatiu, considera que la desaparició del respecte pel saber i per la memòria que s'ha produït després tampoc no ha sigut gaire positiu.

Todó es va doctorar l'any 1981 amb una tesi sobre Chrétien de Troyes. «Al Departament de Romàniques teníem el gran luxe que entre nosaltres hi havia Martí de Riquer -el romanista més gran d'Europa o del món en aquell moment-i Gabriel Oliver, deixeble seu i també extraordinari». De fet, va ser sobretot a través d'Oliver que Todó es va aficionar molt a la literatura medieval. «Vaig conèixer aquest novel·lista genial que era Chrétien de Troyes. Vaig fer la tesi amb una metodologia molt moderna a l'època: la narratologia», una perspectiva estructuralista que generalment s'aplicava a autors moderns com Flaubert o Henry James i que ell va aplicar a un autor medieval. Vist en retrospectiva, per a Todó «va ser l'ocasió de llegir molt detingudament aquelles novel·les meravelloses, sobretot el *Perceval* i el *Lancelot du Lac*, que són d'una bellesa, d'una saviesa i d'una humor extraordinàries.»

Un ofici camaleònic i misteriós

La labor com a traductor va sorgir d'una manera absolutament casual. «Vaig començar amb literatura, per la porta gran». A través d'Alfonso Carlos Comín, que dirigia l'editorial Laia, va aconseguir el primer encàrrec de traducció: una novel·la policíaca francesa contemporània. Todó llavors tenia vint-i-tres o vint-i-quatre anys i no era lector d'aquell gènere literari. L'encàrrec «em va deixar molt espantat. La novel·la negra té molts elements d'argot, de llenguatge molt col·loquial, familiar; noms d'armes, de pistoles. Era un gènere que, com a lector, no m'interessava gaire». Sempre ha sigut un entusiasta lector de Simenon, admet. Però res més. «Això, no té res de Simenon! -diu tot mostrant uns exemplars dels llibres d'aquella col·lecció. És plena de diàlegs, d'erotisme, de sexe, molta sang i fetge, gàngsters i matances. Llavors, quedava molt lluny de les meves aficions i dels meus coneixements. Però si ets traductor t'has d'adaptar una mica al que et proposen. Era un prova. No m'havien promès res. Els va agradar i llavors vaig traduir la col·lecció sencera».

Posteriorment, la primera traducció d'una novel·la important va ser al voltant de l'any 1990. També en aquest cas va entrar per la porta gran. L'encàrrec era traduir *Madame Bovary* al català. Todó fins llavors havia traduït molt, però només al castellà. Àlex Susanna, que llavors era el soci i fundador de l'editorial Columna, el va citar al seu despatx per fer-li la proposta. «Primer li vaig dir que no, perquè em va fer molta por. És l'obra de referència en llengua francesa, després de Proust. A més, com que sabia tantes coses sobre la novel·la -i no és per presumir sinó que havia estat molts anys explicant-la a classe, n'havia analitzat tots els aspectes: la llengua, les frases, els ritmes, les imatges, les transicions...-; de cop, pensar que havia d'escriure allò en català...!». No obstant això, després s'hi va repensar i va acceptar el repte.

La traducció va tenir un cert ressò. «En general, va tenir bones crítiques -assegura Todó-, però també en va tenir de dolentes: el "búnquer català" deia que allò era català *light*». Més endavant, cap a l'any 2004, la va revisar de dalt a baix i hi va fer molts canvis. «Es pot dir que n'he fet dues, de traduccions», afirma Todó. «És terrible! Però t'adones que quan tradueixes t'equivoques. L'atenció humana té alts i baixos. Si no veus un error, tens el 90 % de probabilitats que en vindrà un altre i un altre. Vol dir que les neurones han començat a fer figa». Després, «hi havia una altre aspecte, de militància lingüística". Als anys noranta tant ell com altres traductors buscaven fer un català molt modern i acostat a la llengua parlada. «No vaig fer servir ni un sol perfet simple. Tot era en perifràstic: 'va entrar', 'va sortir', 'va dir' -assegura Todó-. Era una cosa una mica militant, si tu vols. A la segona versió, vaig anar alternant, que és el que em sembla més prudent i elegant.»

Todó considera que ha tingut el privilegi de traduir els millors llibres de Flaubert: *Madame Bovary*, *L'educació sentimental* i els *Tres contes*. Després, és clar, «hi ha *Bouvard i Pécuchet* -una novel·la meravellosa però inacabada-, que va traduir Jordi Llovet». Pel que fa a *L'educació sentimental* i als *Tres contes*, en certa manera van ser encàrrecs que es va fer ell mateix. «L'any 1993 vaig passar a la Pompeu. Xavier Lloveras, que llavors era el director de l'editorial Destino, em va proposar de fer una col·lecció de bones traduccions en coedició de Destino-UPF, que es va dir "Súnion". I va estar d'acord que m'encarregués de traduir els *Tres contes*». Més endavant, en una segona col·lecció en coedició de Destino-UPF, «Biblioteca Pompeu Fabra», va traduir *L'educació sentimental*. En paral·lel es van anar seguint la resta de traduccions, de Zola, Maupassant, de Nerval, etc. , a través d'altres encàrrecs d'editorials.

Todó va començar a traduir de molt jove. D'entrada, es pensava que n'hi havia prou de saber una llengua estrangera i la pròpia. De més gran, va descobrir que era bastant més complex. Ara, amb quaranta anys d'ofici a l'esquena, continua pensant que és un misteri. «M'han convidat a unes jornades sobre Proust i la traducció que faran el mes de juny a la Universitat de Girona, i ahir, remenant papers, m'adonava que la traducció literària continua sent una cosa molt misteriosa. És una reescriptura. És a dir, és molt a prop de l'escriptura». Per això, segons ell, els traductors literaris han de tenir un do. «Una amiga meva belga, que tradueix de l'alemany al francès, en una conferència comparava l'ensenyament de la traducció literària a l'ensenyament de la interpretació

musical i tenia raó en moltes coses». Per començar, hi ha una qüestió bàsica, explica. «He fet molts anys de classe i puc afirmar que una persona que no té orella per a la llengua, no serà mai un bon traductor literari. Mai de la vida.»

Ell va descobrir aquest talent lingüístic de seguida, perquè sempre va voler ser escriptor. «Vaig trigar molts anys a publicar una novel·la meva original. Per atzars de la vida, amb pocs mesos de diferència van sortir al mercat la meva traducció de *Madame Bovary* i la meva primera novel·la, *Els plaers ficticis*, que vaig escriure simultàniament.» L'estiu del 1990 va llogar una caseta als afores de Camprodon, quan ja tenia la traducció molt avançada i calia revisar-la. «Em tancava allà, i al matí traduïa *Madame Bovary*, i a la tarda treballava en *Els plaers ficticis*». Per a ell, escriure i traduir són operacions molt semblants. «Una persona que té orella per la llengua detecta més coses que una que no en té. Traduir és fer una lectura professional». Per exemple, en aquella col·lecció de novel·la negra «de seguida hi vaig agafar la musiqueta, que és molt tipus jazz: ràpida, molt immediata, amb molts canvis de ritme. Com a traductor, has de tenir un arsenal de registres diferents. Si es tracta d'una novel·la de lladres i serenos, t'has de convertir en un autor de novel·la negra capaç de trobar un insult simpàtic i una manera de parlar de sexe simpàtica i que no sigui ofensiva. En canvi, si tradueixes *Madame Bovary*, has de ficar-te en la pell d'un escriptor molt escrupolós amb la sonoritat de les paraules, amb el ritme de les frases.» En aquest sentit, la traducció té un aspecte camaleònic.

Qüestió d'estil: filies i fòbies

Aquesta habilitat «transformista» no vol dir que el traductor se senti a gust en la pell de tots els escriptors que tradueix. Todó esmenta que els escriptors maldestres o matussers es detecten a l'hora de traduir-los. «Zola em fa posar molt nerviós. No m'agrada gens, gens, gens. És un gran creador de personatges, d'atmosferes, d'arguments, però, com a estilista, no m'agrada gens. És un Flaubert de segona classe. Em passa una mica com amb Balzac, que és un barroer, perquè havia d'escriure molt, molt, molt i no tenia temps per corregir. Potser l'estil desgavellat de Balzac em desperta certa simpatia. El de Zola és una cosa pitjor: és amanerat. I, això, em molesta moltíssim. Però m'haig de cenyir al text, m'haig de posar a la seva pell i escriure com ell. Evidentment, Zola s'emmiralla en Flaubert. És el seu mestre. Però no li surt tan bé. Li pesa molt la ideologia. És un autor que em fascina i em repel·leix alhora. En canvi, Maupassant és una meravella. És un escriptor amb un do extraordinari per la llengua. És un superdotat.»

Tanmateix, com a escriptor, Todó no s'emmiralla en cap dels autors que ha traduït. «Els meus grans models de prosa són Pascal, La Bruyère, La Rochefoucauld, els grans prosistes del segle XVII». Per una qüestió d'atzar, quan es va incorporar a fer classes a la seva especialitat, a la Universitat de Barcelona, va quedar vacant el segle XVII i l'hi van assignar. «Em vaig posar a estudiar a fons aquest període –el *grand siècle*, el segle de Racine, de Molière, de Pascal— i vaig quedar absolutament fascinat i enamorat d'aquests autors per tota la vida. L'ideal classicista francès és molt diferent de la prosa castellana, de l'anglesa o de l'italiana. És una cosa molt complexa, però com que va estar servida per aquests genis el resultat és magnífic. Són escriptors alhora molt transparents i molt densos. És una prosa hipnòtica. Per a mi, és un absolut. Per a mi i per a molta altra gent; no és una idea original. També ho era per a Proust i per a Flaubert». I per a Voltaire. Tot i que aquest últim no se'n surt tan bé, segons Todó. La seva prosa és més forçada.

Del classicisme a la modernitat

Per què els textos originals es mantenen i les traduccions, no; és un altra gran incògnita. «El dia que algú m'ho sàpiga explicar –assegura Todó–, li donaré el premi Nobel. Cap de les explicacions que he llegit no m'han convençut. La que més s'hi acostava és la idea –una obvietat, d'altra banda– que traduir és una lectura. Un senyor del segle XVI llegia *El Quixot* i entenia una cosa; un senyor del segle XXI n'entén una altra. Com aquell conte fantàstic de Borges, "Pierre Ménard, autor del Quixote", d'un

lector impossible que llegeix i escriu el mateix que va escriure Cervantes, però no ho copia, sinó que ho torna a escriure. Aquesta paràbola, que serveix per a moltes coses, serveix també per al traductor. Quan llegeixes *El Quixot* entens una sèrie de coses que és impossible que fossin les mateixes que entenia un senyor del segle XVII, del XVIII, del XIX. És per això que les traduccions s'han d'anar renovant, perquè són lectures diferents». Però, de tant en tant, es produeixen miracles -continua-en què hi ha escriptors tan bons que creen una obra que té un valor no únicament com a traducció, sinó com a text original. En aquest sentit, comenta el cas clàssic dels contes de Poe traduïts per Baudelaire. «Són una meravella. Són un model de prosa francesa romàntica o postromàntica i -segons diuen els entesos, perquè no sé prou anglès per poder determinar-ho amb certesa-és més bona la prosa de Baudelaire traduint Poe, que Poe mateix en anglès, que es veu que sona una mica cursi. En canvi, la prosa de Baudelaire és magnífica, la qual cosa -matisa-no vol dir que sigui la millor traducció possible de Poe. Ara n'hi ha de més modernes. Però és una cosa extraordinària.»

Tot seguit, fem un salt en el temps fins a l'actualitat, a través del fil invisible de la modernitat, per parlar d'un aspecte de fons que hi ha a la seva darrera novel·la, *L'últim mono*. La Montse Garcia, un dels personatges de la novel·la, diu «la cultura moderna està basada en les drogues i l'alcohol, no ens enganyem». «Què llegíem quan érem joves? *Els paradisos artificials* de Baudelaire, *Les confessions d'un anglès menjador d'opi*» -continua Todó-. *L'últim mono*, entre altres coses, «neix de la perplexitat davant d'aquest fenomen una mica esquizofrènic: bades davant dels poemes de Baudelaire, de Rimbaud o de Verlaine, però saps que allà darrera hi havia una tragèdia i una misèria terribles. És un dels problemes que té el protagonista -explica Todó-que no pot deixar de reconèixer que la cultura moderna, aquesta que neix al final del segle XIX, va indissolublement lligada a l'atracció de l'abisme, de la negativitat, de la mort. I, com que no sap com resoldre-ho, ho fa a la manera hegeliana. És a dir: ho narra». Quina diferència amb el classicisme, que era una cosa plàcida i tranquil·la!

Al final de l'entrevista, Todó comenta que, a hores d'ara, no té cap projecte de traducció entre mans per primera vegada en molt de temps. «No estic traduint res i és una situació curiosa perquè durant els anys de la crisi -que van ser terribles en el món del llibre-vaig tenir feina. Sobretot en castellà: feines importants i interessants. En català, molt poca cosa, potser un o dos llibres. I, ara, de cop i volta, no sé què ha passat que no tinc absolutament res». Tot i això, no té gens de ganes ni d'intenció de «jubilar-se».

Des del seu despatx lluminós i silenciós, envoltat de llibres, li agrada asseure's davant de l'ordinador, en una cadira molt còmoda que va comprar fa molts anys. I -com el protagonista *L'últim mono*, al final de la novel·la-fer el que li agrada més en aquest món: escriure, sentir el teclejar de les lletres i veure com van saltant del teclat a la pantalla i formen frases, paràgrafs, relats, ficcions. Escriure i traduir. «Perquè traduir significa escriure, i escriure significa copiar, és a dir traduir, és a dir escriure, és a dir copiar, copiar, copiar».